

GAGAVUZ YAZI DİLİNİN KURUCUSU MİHAİL ÇAKIR*

Nevzat ÖZKAN**

Özet

Balkanlardaki Ortodoks Türk varlığıyla ilgili bilgiler yüzyıllar öncesine dayandığı halde Gagavuz adına ilk kez 19. yüzyılın birinci yarısında rastlanmaktadır. Ancak, Gagavuzların bir Türk boyu olduğunun kabul edilmesi ve bir etnik grup olarak bir edebî dile kavuşmaları 20. yüzyılın ilk yarısında Mihail Çakır'ın faaliyetleri sayesinde olmuştur. Bu faaliyetler arasında Gagavuzların Oğuz esaslı bir Türk topluluğu olduğunun bilimsel olarak tescil edilmesi ve Gagavuz Türkçesiyle ilk kitapların yayımlanması önemli bir yer tutar.

Anahtar Kelimeler: Mihail Çakır, Gagavuz, yazı dili, din dili.

Abstract

Although the information about the presence of Orthodox Turks in the Balkans dates back to many centuries ago, the name Gagauz occurs for the first time in the first half of the 19th century. However, it was thanks to Mihail Çakır's activities in the first half of the 20th century that the Gagauz were accepted as a Turkish people and had a literary language as an ethnical group. Among those activities, that the Gagauz descended from the Oguz Turkish tribes was scientifically proven and that the first books on the Gagauz Turkish were published are crucial.

Keywords: Mihail Çakır, Gagauz, written language, religious language

Mihail Çakır Kimdir?

1812 yılında Çadır'a göçen bir ailenin çocuğu olarak Bender Tighina kasabasında 1861 yılının nisan ayında dünyaya gelen Mihail Çakır, hem Moldova'nın başkenti Kişinev'de hem Ukrayna'nın başkenti Kiev'de ilahiyat eğitimi almış ve 1881 yılından itibaren Kişinev'de biri laik, diğeri dinî eğitim veren iki ayrı okulda öğretmenlik ve papazlık görevlerini yürütmüştür.

Din adamı ve öğretmen olarak gerçekleştirdiği başarılı hizmetlerden dolayı halk arasında geniş bir şöhret kazanmış ve bu sebeple 1884 yılında

* 2-4 Kasım 2012 tarihlerinde Gagavuz yerinin başkenti Komrat'ta gerçekleştirilen III. Gagavuzlar Dünya Kongresinde bildiri olarak sunulmuş ve sonradan eklemeler yapılmıştır.

** Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, nozkan@erciyes.edu.tr

Rusça ve Moldovanca yayınlar temsilciliğine ve mahallî mecliste milletvekilliğine seçilmiştir.

Bu görevi sebebiyle ilk çalışmaları Rusça ve Moldovanca ile ilgilidir. Ardından resmî devlet kurumlarından aldığı izinle Gagavuz Türkçesiyle dinî ve kültürel eserler yayımlamaya başlamıştır. Mihail Guboglu, Romen kaynaklarından derlediği bilgilere dayanarak Mihail Çakır'ın Rusça, Moldovanca ve Gagavuz Türkçesiyle yayımlanmış 34 eserinin bulunduğunu söylemektedir. (Guboğlu, 1989: 59-84)

Bu eserleri ve faaliyetleriyle Mihail Çakır'ın şöhreti sınır ötesine taşmış, hatta Gagavuz Türklerinin millî önderi haline gelmiştir.

1931 yılında Bükreş'e elçi olarak tayin edilen Hamdullah Suphi Tanrıöver, Mihail Çakır için "Hıristiyan Türklerin en yaşlı, en muktedir papazı olan protoerev yani vilayet reisi ruhanisi, elli yıldır Gagauzların Türk soyundan geldiklerini kendi halkına anlatmak için mücadele eden ve İncil'i Türkçe'ye çevirerek nüshalar halinde basıp dağıtan bir dinî ve millî önder, *Revista Basarabiei* dergisinde Gagauzların Türklüğüne dair çeşitli makaleler yayımlayarak Gagauzların eriyip gitmelerine engel olmaya çalışan önemli bir Türk milliyetçisi" değerlendirmesi yapmış ve onun bu özelliklerini Atatürk'e gönderdiği raporunda ayrıntılı olarak anlatmıştır. Atatürk de bu hizmetlerinden dolayı Çakır'a bir diploma ve nişan göndermiştir. (Anzerlioğlu, 2006: 41-42) Atatürk ve Mihail Çakır karşılıklı yazışmışlar ve 1934 yılında Çakır *Besarabiealâ Gagauzlarân Istorieasâ* adlı kitabını Atatürk'e göndermiştir. Bu kitap, bugün Anıtkabir'de Atatürk'ün özel kitaplığında bulunmaktadır. (Anzerlioğlu, 2006: 48)

Yaşar Nabi Nayır da 1936'da Balkanlar'a yaptığı gezide Kişinev'de Mihail Çakır'ın evinde misafir olmuş, *Balkanlar ve Türklük* (Ankara 1936) adlı eserinde ondan övgüyle söz etmiştir. Hatta Çakır'ın Atatürk hakkında bir kitap yazmak istediğini ifade etmiştir. (Nayır, 1936: 95)

Romanya'daki Gagavuzların önemli temsilcilerinden olan Mihail Guboglu da *Gagauzi in Lumina îstoriei* (Bucureşti 1938-1940) adlı tezini hazırlarken Çakır'ın ilgi ve desteğini gördüğünü belirtmektedir.

Gagavuz Türkçesinin Gelişmesindeki Rolü:

Mihail Çakır, Gagavuzların dili hakkında şu görüşleri öne sürer: "Gagauzlar lafedeerlar pac tiurkcea, iolea nidjea lafederlearmiş, eschi zamanlarda djumlea insanlar, hangâlarâ cechilmiş tiurc halcândan, tiurc so-iundan. Gagauzlarân dili lafı taa aslâ tiurcea dir, taa pactâr Osmanlı tiurc-lerin dilindean, zerea osmanlâlar cioc laf, cioc söz almâşlar farsizlerdean, hem arablardan." (Ciachir, 1934: 3)

Çakır, "Pak Türkçe" olarak değerlendirdiği ana dilinin, bir edebî dil haline gelememesinden, dinî hayatta, eğitim ve öğretim alanında kullanılmamasından yakını:

“Gagauzlarân lâfetmeac dili tiurc dilidir, benzeer Osmanlâ tiurclerin di-linea, amma gagauzlar bilmeerlar Osmanlâ türklerin literaturasânâ hem da onlarân eazâlarânâ, gagauzlarân cliselerindea slujbalar eapâlmaerlar gagauzcea, ama urumdjea, eachida slavaandjea. Gagauzlarân şcolalarânda uşaclar ürenierlar bulgardjea Provardia hem Silistranân sandjaklarânda amma Varna hem Balcic sandjaklarânda iurenierlar urumdjea.

Gagauzlarda ioc ne literatura, ne eazâ, ne eazâlâ chihatlar. Şindieadac gagauzlar eazmamâşlar gagauzlarân istoriyasânâ.” (Ciachir, 1934: 3)

Mihail Çakır, gördüğü bu olumsuzluklarla mücadele etmiş, tüm ömrünü bir konuşma dili olan ancak dinî ve kültürel hayatta sınırlı bir kullanım alanına sahip bulunan Gagavuz Türkçesini hem dinî hem de kültürel hayatta daha güçlü ve etkin hale getirmeye adanmıştır.

Gagavuz Türkçesiyle Yayın:

Mihail Çakır, ilk olarak 1896 yılında resmî makamlara başvurarak *Abe-cedar (Alfabe)*, *Ruşça ders kitabı okuma kitabı*, *Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil)*, *Kilise Tarihi*, *Hıristiyanlık ilmi-hali (Katekizm)*, *Ruşça-Moldovanca Sözlük*, *Kısa Moldovanca Gramer* adlı eserlerinin Moldovanca ve Rusça yayımlanması için izin almıştır. Bu çalışmalarını sayesinde Rus ve Moldovan yetkililerin desteğini kazanmış, hatta bu yolla ilk olarak Rus Çarlığı'na bağlı Moldova'da Rusça dışındaki dillerle dinî ibadet yapma hakkının verilmesini de sağlamıştır.

Çakır'ın Gagavuz Türkçesiyle ilgili ilk çalışmaları 1904 yılında başlamış, daha önce Rusça ve Moldovanca yayımlanması için izin aldığı dinî kaynakların Gagavuz Türkçesiyle yayımlanması için uğraşmaya başlamıştır. İlk olarak duaları ve İncil'i Radloff'un belirlediği ve Moşkov'un Proben'de kullandığı transkripsiyon alfabesinden farklı bir Rus Kiril alfabesiyle Gagavuz Türkçesine çevirmiş, ancak kitaplarını yayımlamak için gerekli izni 1907 yılında alabilmiştir. Bu iznin ardından aynı yılın içinde Rus Kiril alfabesiyle ve imlasiyla Eski Baalantı. Klisâ storyasını öğrenmek için yardımcı adlı eseri yayımlamıştır. (Bulgar, 2007: 8)

Resmî iznin ardından ilk olarak 1909 yılında Kişinev'de Hakikatın Sesi adıyla Gagavuz Türkçesiyle dinî muhtevalı bir gazete çıkarmıştır. (Bulgar, 2002: 15-16) 1904 yılında Gagavuz Türkçesine tercüme ettiği *Kısa Dua Kitabı*'ni 1908'de, *Evangelîya gagauzça-türkçâ* adlı çalışmasını ise 1909'da yayımlatabilmiştir. 1911 yılında *Allahlı liturgiya* ve *Eski Baalantının Ayozlu istoriyası* adlı kitapları, 1912 yılında *Saatlar hem psaltirin psalomnarı*, *Eni Baalantının Ayozlu istoriyası*, *Klisâ istoriyası kısıdan*, *Akafist hem moleben Cümledân ayoz Allah duudurana (Panaiya)* adlı çalışmaları yayımlandı. (Çebotar, 1993)

1918 yılında Moldova'nın Romanya'ya geçmesinin ardından Mihail Çakır eserlerinde, Romenlerin kullandığı Lâtin alfabesini tercih etmiştir. Daha önce Rus Kiril alfabesiyle yayımladığı *Aya (Ayozlu) Evanghelea / İncil'i* ve

Dua Chtabâ Gagavuzlar için adlı eserini Romen esaslı Lâtin alfabesiyle tekrar bastırmıştır. Aynı alfabeyle *Psaltir, Gagavuzca-Türkçe Gagavuzlar için hem Tiurclear için Chilisea Evangheleasâ, Chilisea Îstorieasâ, Liturgya (Kilise duası), Laslov (Kilise kitabı), Molebin (Af duası), Mohitrennik, Ahatist (Aya Marya duası Türküsü), Besarabiealâ Gagavuzlarân Îstorieasâ, Dictionar Gagauzo (tiurco)-român* adlı eserleri ve tercümelemleri yayımlanmıştır. (Guboglu, 1987: 65)

Mihail Çakır, bir din adamı ve millî önder olarak gerçekleştirdiği bu çalışmaları ile Gagavuz Türkçesini bir din diline dönüştürmüştür. Böylece Ortodoks Hristiyan Gagavuzlar, Osmanlı döneminde Karamanlı Ortodoks Türklerin Yunan alfabesiyle Türkçe yayımladıkları kitaplar sayesinde Türkçe olarak yürüttükleri dinî ibadetlerini, 20. yüzyılın başlarından itibaren kendi dilleriyle sürdürmüşlerdir.

Mihail Çakır'ın bu çalışmaları, Türkiye'de Atatürk ile başlatılan Türkçeyi dinî hayata hâkim kılma ve Türkçeyi Müslüman Türkler için bir din dili haline getirme çalışmalarına benzemektedir.

Mihail Çakır'ın 1938 yılında yayımladığı *Gagavuzca-Romence Sözlüğü* her ne kadar Gagavuzların Romenceyi daha iyi kullanmaları için yazılmışsa da Gagavuz Türkçesinin söz varlığını bir araya toplamış ve daha sonra yapılan Gagavuz Türkçesiyle ilgili tüm çalışmalar için de kaynak olmuştur.

Mihail Çakır, tüm eserlerinde Çadır ağzını esas almış ve bu eserler, 1957 yılında SSCB döneminde oluşturulan yazı dili için de ilham kaynağı olmuştur.

Gagavuz Türkçesiyle Eğitim:

Gagavuzlar çok uzun yıllar azınlığı durumunda buldukları ülkenin diliyle eğitim görmüşlerdir. Ancak ilk kez, 1919'da Basarabya bölgesinin Romanya'nın kontrolüne girmesinden sonra, Gagavuz çocukları Romen okullarında Lâtin esaslı Romen harfleri ile Türkçe eğitim görmeye başlamışlardır. (Ciachir, 1934: 36-37) Romanya'da Türkçe eğitim verilmesi çalışmaları, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in büyükelçilik yaptığı 1931-1944 yılları arasında daha da yoğunlaşmıştır. Türkiye'den 80 kadar öğretmen gelmiş ve bunlar Gagavuz köylerinde Türkçe eğitim öğretim vermişlerdir. II. Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte bu öğretmenlerden çoğu Türkiye'ye döndüğü halde 1937-1939 yılları arasında Kıpçak köyünde çalışmış olan Ali Kantarelli burada evlenmiş ve hayatını Gagavuzların arasında tamamlanmıştır. (Sarıkoyuncu, 2002: 71)

Mecidiye'de açılan Müslüman Seminerinde yetişen öğretmenlerden bazıları Gagavuz köylerinde Gagavuz öğrencilere Türkçe eğitim vermişler ve yetişkinler için açılan Türkçe kurslarında görev yapmışlardır. (Nayır, 1936: 113-114) Aynı dönemde yine Hamdullah Suphi'nin ve Mihail Çakır'ın çabalarıyla Gagavuz gençleri Türkiye'ye gönderilerek Türkçe yüksek öğrenim görmeleri sağlanmıştır. (Hablemitoğlu, 1997: 8)

Öğrenimlerinin ardından tamamına yakını Türkiye'ye yerleşen bu öğrencilerin arasından Müzikolog Veysel Arseven, Prof. Dr. Selma Öztürk ve Prof. Dr. Emin Mutaf gibi önemli isimler çıkmıştır. (Bulgar, 2004: 4-8)

Gagavuz Millî Kimliğinin Gelişmesindeki Rolü:

Mihail Çakır, eserleri ve düşünceleri ile Gagavuzlara millî bir kimlik kazandırmış, onlara nereden geldiklerini ve bundan sonra varlıklarını nasıl sürdüreceklarını öğretmiştir. Eserlerinin çoğunun dinî olmasının en başta gelen sebebi, din ve ibadet dilini Türkçeleştirerek Rum ve Bulgar kilise mücadelelerinin Gagavuzlar üzerindeki asimile politikalarını etkisiz hâle getirmektir. Mihail Çakır'ın Gagavuzların kimliğini ve tarihini konu aldığı eseri, ilk olarak *Viața Basarabiei* gazetesinde (yıl: 1933. – S. 9, s.15-24; yıl: 1934, S.5, s.3-20) Romence olarak *Originea Găgăuzilor* başlığı altında iki bölüm halinde yayımlanmış, 1934 yılında ise *Besarabiealâ Gagauzlarân Istorieasâ* adıyla yeniden basılmıştır.

Çakır, Gagavuzların kimliği ve tarihi konusunda Çek asıllı İrecek başta olmak üzere Romen, Ukrayn, İngiliz, Bulgar bilim adamlarının ve Gagavuzlar üzerinde önemli araştırmalar yapmış Rus etnograf Moşkov'un ve Türkolog Radloff'un görüşlerini değerlendirir, hatta Bulgaristan Gagavuzu Atanas Manof'un Gagavuzlarla ilgili tespit ve değerlendirmelerini ele alır. Her görüşü ayrı ayrı değerlendirdikten sonra Gagavuzların kimliği konusunda kendi tespitlerini şu şekilde ortaya koyar:

“Istoria acic bilmeer o halcâ, o insanâ, hani Balcanlarda taşier at: “Gagauz”, hem da onlar için eazmaer. Ama acean bilişae ghetirilmişlear gagauzlarân siozlerini, hadetlerini, tabietlerini, dilini, cialgâlarânâ, zanaatla-rânâ hem da bulunmuşlar onlarân eazâlarâ Orhon deresinin chenar taşla-rânda, hangâlarânâ bulmuş hem da okumaklınu acimâş türkolog Vilghelm Thomson, -ozaman acilmâş chi varmâş bir maasus halc, maasus senselea, hangâsânân adâimâş: Tiurc-Oguz, Tiurc-Uz. Bu halctan Tiurc-Oguzdan cechileerlar Gagauzlar” (Ciachir, 1934: 11)

Çakır, dil olarak Göktürk yazıtlarına, köken olarak Oğuz Türklerine dayandırdığı Gagavuz Türklerinin yakın tarihini ve bugünkü yerleşme alanlarını da; “Tiurc-Uzlarân (Gagauzlarân) bircaci biolmesi erleşmiş Cara Deniz hem Tunanân semtlerindea Silistra, Mangalia, Cavarna, Balcic, Varna viliatlarânda, neredea onlarâ derlearmiş: Tiurc-Uzlar / Oguzlar (Gagauzlar)” ifadeleriyle açıklar. (Ciachir, 1934: 12)

Gagavuzlar üzerinde Bulgar ve Rum iddialarıyla ilgili olarak da şu açıklamalarda bulunur: “Bulgarlarân hem urumlarân arasânda oluer cioc düşmanlâc gagauzlar icin, zerea bulgarlar savaşıerlar gagauzlarâ chendisinea cecmeea, hemda onlarâ bulgarlamaa, ama urumlar da cealâşierlar gagauzlarâ chendi tarafâna cecmeea, hemda onları urumlamaa. Onuştan gagauzlarân chimisi bulgarofil, bulgarlarân hatrânâ bacâerlar, bascalarâsa grecofil, bacâerlar urumların hatârânâ. (Ciachir, 1934: 6)

Bulgar ve Rum iddialarıyla ilgili bazı Gagavuzların duyarsız tutumlarını ise şöyle eleştirir: “zerea gagauzlarân chimisi, ghiosterierlar chendilerini, chi onlar deil gagauz, ama tiurclenmiş bulgardâr, başkalarâ sa ghiosterierlar chendilerini, chi onlar türklenmiş urumdur.” (Ciachir, 1934: 6)

Mihail Çakır bu görüş ve değerlendirmeleriyle Gagavuzların millî kimliğini ve tarihî köklerini ortaya koyduktan sonra tıpkı Göktürk yazıtlarında Bilge Kağan'ın Çinleşmiş Türkleri uyardığı gibi, Bulgar ve Rum propagandalarına boyun eğen Gagavuzları uyardığı ve kendi kimliklerine sahip çıkmaya çağırdığı görülmektedir.

Sonuç:

Mihail Çakır, 19. yüzyılın ikinci 20. yüzyılın ilk yarısında yaşamış bir Gagavuz önderidir. Çakır'ın yaşadığı dönemde insanlık hızlı bir uluslaşma sürecine girmişti. Büyük imparatorluklar çözülürken, yeni milletler ve devletler ortaya çıkmaktaydı. Böyle bir dönemden savrulup gelen Çakır da, ailesinin Bulgaristan'dan göçerek yerleştiği Basarabya'da Rusya ve Romanya yönetimleri altında yaşamıştır.

Bu gelişmeleri çok isabetli bir şekilde değerlendiren Çakır, sürekli büyük güçler arasında kalan, kimliği ve kökeni tartışılan, dinî yakınlık sebebiyle Rumların ve Bulgarların kendi kültürleri içinde asimile etmeye çalıştıkları Gagavuzların pak Türkçe konuşan, ancak yazılı Osmanlı edebiyatını tanımayan, tarihî kökleri Göktürk yazıtlarına kadar uzanan, soy olarak Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'a uzanmış Oğuz Türklerinden gelen bir topluluk olduğunu gayet açık ve net bir şekilde ortaya koymuştur.

Çakır, başta İncil ve Dua Kitabı olmak üzere temel dinî kaynakları Gagavuz Türkçesine çevirmiş ve böylece dinî asimilasyonu önlemeye çalışmıştır. Rus Kiril alfabesi ve Romen Lâtin alfabesiyle yayımladığı kitapları bugün de Gagavuz Türkçesinin en temel kaynaklarıdır. Kullandığı dil 1957'de oluşturulan Gagavuz yazı ve eğitim diline kaynaklık etmiştir.

Önce Romence, ardından Gagavuz Türkçesiyle yazdığı kitabıyla Gagavuzların kimliği konusundaki tartışmalara son vermiştir.

Hamdullah Suphi Tanrıöver'in elçiliğiyle Mustafa Kemal Atatürk'ten destek alan Çakır, barışçı ve uzlaşmacı tavrıyla, iki dünya savaşı arasında sıkışmış çok zor bir dönemde çok önemli ve büyük işler başarmıştır.

KAYNAKLAR:

- ANZERLİOĞLU, Yonca (2006). "Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi ve Gagavuz Türkleri", *Bilig*, Güz, S.39, s.31-51.
- BULGAR, Stepan (2002). "Mihail Çakır – Gagavuz Aydınadıcısı", *Sabaa Yıldızı*, S.19, s.2-27.
- , (2004). *Veysel Arseven*, Türksoy yay., Ankara.
- , (2007). "Üz Yıl Geeri Mihail Çakır Çıkardı Gagavuz Dilindä İlk Kiyadı", *Sabaa Yıldızı*, S.38, s.8-9.
- , (2007). *Ay Boba Mihail Çakır. Gagavuzlar: istoriya, adetlär, dil hem din*. Chişinău.
- CIACHİR, Mihail (1934). *Besarabiealâ Gagavuzlarân Istorieasâ*, Chişinău.
- ÇEBOTAR, Petri (1993). *Gagavuzskaya, Hudecetvennaya Literatura / 50-80-eg. XX v.*, Kişinev.
- GUBOĞLU, Mihail (1987). "Gagavuzların Türkçe Dili, Edebiyatı ve Tarihi Hakkında Araştırmalar", *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 13-28 Eylül 1985, Tebliğler, *Türk Dili C.II*, İstanbul.
- GUBOĞLU, Mihail R. (1989). "Prof. Proteieren (Baş-Papaz) Mihail Ceakır (M. Çakır) (1861-1938)'ın Ölümünün 50. Yılı Münasebetiyle", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.60, Haziran.
- HABLEMİTOĞLU, Necip (1997). "Kemal'in Öğretmenleri", *Kırım Dergisi*, Yıl: 6 Ekim-Kasım-Aralık, S.21.
- NAYIR, Yaşar Nabi (1936). *Balkanlar ve Türklük*, Ulus Basımevi, Ankara.
- ÖZKAN, Nevzat, 1999, "Gagavuz Türk Edebiyatı", *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Romanya ve Gagavuz Edebiyatları C.12*, KB yay. 2336, Ankara.
- SARIKOYUNCU, Ali (2002). "Atatürk Döneminde Dış Türklere Yönelik Eğitim Öğretim Faaliyetleri", *Diyanet Avrasya Dergisi –Doğumunun 125. Yılı Anısına– Din, Bilim, Uygarlık ve Atatürk*, Sayı: 7.
- TANASOGLU Dionis (1996). *Protoiereul-profesor Mihail Chiachir*, 135 ani de la naştere, Luminătorul.